

Donelaičio „Metai“

Donelaičio „Metai“ yra aprašomoji poema, kurioje vaizduojama Prūsų Lietuvos gamta, žmonės su jų darbais bei papročiais XVIII a. Gamtos vaizdai yra ne bendriniai, kaip buvo pamėgę pseudoklasikai, bet lietuviški savo esminėmis metų laikų žymėmis, jų augalais, gyvūnais. Jie pergyvenami lyriškai. Ypač nykstančiųjų gamtos grožybių pasigesdamas D. prašneka su tokiu pat lyriniu patosu, kaip ir refleksijoje apie bėdiną žmogaus likimą. Lakštingala, gandras ir kt. gyvūnai yra moralinė paralelė su žmogaus gyvenimu, o saulė, kuria pradedama kiekviena poemos dalis, yra daugiau nei paralelė, tai gyvybės gaivintoja lietuviškame peizaže ir būrų gyvenime. Taip gali pašnekėti žmogus, kurio gyvenimo eiga yra priežastiškai sutapusi su saulės patekėjimu ir nusileidimu, su žiemos speigais ir vasaros giedromis.

Būrų gyvenimo daiktinė kultūra yra mažiau atvaizduota — drabužiai, padargai, trobos be detalių. Ryškesni yra papročiai ir darbai atskiruose metų laikuose. Juose aiškėja ir būrų bei autoriaus ir tautinė, moralinė, socialinė būtis bei ideologija ano meto baudžiavos santvarkoje. Specifinę Prūsų Lietuvos baudžiavai žymę davė kolonizacija — atgabenti prancūzai, zalcburgiečiai, šveicarai virto dvarininkais ir valdininkais, o vietiniai gyventojai teliko baudžiauninkai. Socialinis tarp jų konfliktas sutapo su tautiniu, kolonistų su

autochtoniniu elementu. D. savo būrus ir vaizduoja šiame dvilypiam konflikte, atskleisdamas būrų gyvenimo evoliuciją — dabartį su užuominomis į praeitį ir į ateitį. D. būrų kaimas parodytas dar patriarchališkas, bendruomeninės dvasios. Seniūnas čia ne tik administratorius, bet lyg kaimo tėvas. Jo valdžioje būrai visi bendrai dirba, bendrai linkminasi, bendrai kenčia. Kaime tebeklesti natūralinės dorybės, darbštumas, maldingumas, teisingumas, nusižeminimas valdžiai, kurias buvo idealizavęs ir to meto pietistinis sąjūdis. Tai kontrastas individualistinei dvasiai, siekiančiai atsipalaiduoti nuo bendruomenės. Tokių išsiskyrėlių yra tik vienas kitas (Dočys, Pelėda, Slunkius), bet kaimas laiko juos renegatais ir veja lauk. Būrų ir fantazija dar tebeveikia mitiškai, kaip tų, kurie sukūrė giltinės, vaiduoklių, bildukų, laumių įvaidžius. Jų socialinė sąmonė dar neišbudus. Jos drąsiau nepažadina nė autorius. Tenkinasi primindamas, kad iš prigimties visi žmonės lygūs, tik paskiau pasidarę vieni ponais, kiti būrais. Norėdamas, kad ponai būtų geri, ir gerus ponus garbindamas, o piktus su visu aštrumu smerkdamas, D. nei pats, nei būrų vardu nekelia maišto prieš pačią baudžiavos sistemą. To vieno atitrūkėlio nuo bendruomenės Dočio lūpomis meta pasmerkimo žodžius išnaudotojams ponams, tačiau jų dar išsigąsta patys būrai. Socialinės lygybės sąmonė ir kitur dar nebuvo priaugusi. Net ir to, ką D. pasakė, anuo metu dar nedrįso spausdinti Rėza ir griežtuosius žodžius prieš ponus praleido.

Atėjūnus D. smerkia, nes jie naikina patriarchalines būrų dorybes. Prieš juos temato būrams vienintelę išeitį — pasyviai priešintis atėjūnų kultūrai ir griežtai laikytis savo patriarchalinių — tautinių, moralinių, religinių tradicijų, nes, netekdamas savo kalbos, papročių, būras genda morališkai. D. tiesiogiai nepasako, ar būras ištvers, atėjūnų įtakos spaudžiamas. Tačiau vaizduoja, kad ištikimasis lietuvininkas Pričkus nuo pono rankos mirė; išmintingasis Selmas pasenęs;

Lauras tik kumpa lazda ramstos. Tai netiesioginis ženklas, kad su tais senųjų gadynėlių atstovais patriarchalinė būrų kultūra grimsta į naujos ir nedoros, nekrikščioniškos, nelietuviškos atėjūnų kultūros bangas. Po D. eilė rašytojų ir mokslininkų stebės šitą būrų kultūros tirpimą naujoje kultūroje, bet nė vienas jų neprieis taip arti prie lietuvininkų, kaip *Metų* autorius...

Meninis pobūdis. *Metai* priklauso prie vad. aprašomųjų poemų. Jo vaizdus tejungia pavasario, vasaros, rudens ir žiemos gyvenimo natūrali eiga ir nuotaikos, kartais tie patys asmens, bet ne fabula. Dėl to Rėza spausdino *Metus*, pradėdamas nuo Pavasario, o Nesselmannas nuo Rudens (nes tokia tvarka *M.* dalys Hohlfeldto nuorašuose), nors Pavasariu pradėti labiau tiktų *Metų* nuotaikos gradacijai. Žodynas nėra gausus. Nesselmanno sudarytame D. raštų žodyne yra apie 3300 žodžių. Jų pakako išreikšti būrų darbams, namų apyvokai ir nesudėtingiems jo dvasios interesams. Juose jausti didelė slaviška ir vokiška įtaka. Tačiau tiek lietuviški žodžiai, tiek skoliniai bei svetimybės perėjo per kūrybinę rašytojo vaizduotę ir gavo stebinančio realistinio tikslumo bei savaiminio vaizdingumo. Kūrybinis pajėgumas labiausiai iškyla, iš tų žodžių kuriant vaizdus, stebinančius ne tik minėtu realizmu, bet ir naujumu, originalumu, ekspresijos ryškumu.

Tuose vaizduose D. reiškiasi labiausiai akustine ir motoringe dinamika. Garsas ir judesys vyrauja jo vaizduose — ne spalvinis, tapybinis elementas. Dėl to aprašinėti nei daiktų, nei žmonių plačiau D. nemėgsta. Tenkinasi dvejopai nesudėtingais žmonėmis — gerais, blogais (išskyrus Enskį Plaučiūną). Bet tiek juose, tiek daiktuose bei peizaže sugriebia dalinį bruožą ir šitokiu sinekdochiniu būdu išreiškia dalyko vaizdingiausią ir esmingiausią elementą, neišnykstamai liekantį skaitytojo vaizduotėje. Pvz. kaip išreikš amtmono rūstybę? Ogi vienu pasakymu, kad jis, nesvietiškai prasikeikdamas, iltinį griežia. Kaip parodys su vasara jau subrendusią ir vystančią

gamta? Ogi vienu atsidūsėjimu: „Ak, kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė, kad nei boba jau didiai sukrošusi kumpso“. Kaip parodys savo nusistatymą dėl ponų, kuriuos būrams reikia vežioti? Ogi: „reiks parvėžint didelį pilvą“. Kiekvienas puslapis mirga tokiais sultingais realistinio šiurkštumo ar švelnumo sinekdochiniais vaizdais.

Natūralų judesį ar būvį D. performuoja suhiperbolindamas. Kas juda, to judesio tempą ir distancijas padidina; statiką — sustingdina. Štai Pričkus, paraginęs būrus į baudžiąvą, kūliais pro duris iššoko ir, ant kumelio ketvergio tuojau užsimetęs, skubinos ir kitiem kaimynam urdelį rodyt... O baudžiauninkai vis tekini, tik bėga, tik bėga į baudžiąvą mielą... Koks drąsus, netikėtas hiperbolinis vaizdas visą kaimą apėmusiai vaišių nuotaikai reikšti, kada „Mikols darže taip smarkiai svilino kuilį, kad per mylią dūmai, nei debesiai pasikėlę, saulę su žvaigždėm ir šaltą mėnesį tamsin!“ Poetas čia nepaiso realių galimų, sugriauja tikrovės faktus ir iš jų medžiagos sukuria naują vaizdą, kurį priimame su nuostaba. Dar toliau ta kryptimi eidamas, dinamiką taip suhiperbolina, kad ji virsta grotesku, naiviu šaržu. Pvz. vakmistras taip keikėsi, kad išsigandusios varlės umaru į vandenį sušoko, o žvirbliai negyvi nuo stogo nupuolė. Jau vaizdas pertemptas, kada gerojo pono beverkiant, būrams ir akys išpūti pradėjo...

Vaizdai meistriškiausiai D. vartoja veiksmažodį. Vietomis jis prilygsta klasiniam liaudies veiksmažodiniam vaizdingumui, kurį randame dainelėje apie žvirblį: tėvelis išėjo, iškūprino ir t.t. Vaizdų kūryboje reiškiasi lietuviška būro fantazija. Asociacija atgaivina poetui tokius vaizdus ir tokias frazes, kokių tegali turėti patriarchalinio kaimo gyventojas. Pvz. pavasario saulei ėmus kaitinti, laukų kalnai su kloniais, — sako D., — numeta skrandas. Kam kitam, jei ne būrai ar būriškos fantazijos bei pastabumo žmogui kils toji skrandos, kailinių asociacija. Jei liaudies kūrėjas nevengia nusistojusių suakmenėjusių stilistinių priemonių, nuolatinių epitetų,

simbolių paralelizmą, tai D. taip pat nevengia tokių stereotipinių savo paties sugalvotų frazių: sugaišti pagavo, išlįsti pagavo, knibždėti, niurnėti, šaukti... pagavo; gaspadoriai ir bernai šienaudami spardės, kvieslys būriškai spardės, būrai lietuviškai šokdami spardės; šiupinys mielas, vasara miela, mezliava, netgi baudžiava miela; būrai glūpi, šutkos glūpos, musės glūpos, vaikai glūpi... (Būrų kultūros kūrybines žymes plačiau iškelia J. Ambrazevičius paaiškinimuose prie *Metų* 1940).

Įtakų klausimas. Metai ir pasakėčios yra Prūsų Lietuvos būrų kultūros, jų gyvenimo bei pergyvenimų liudinininkas. Ant-
ra vertus, D. buvo veikiamas Europos pietistinio sąjūdžio ir šiame amžiuje susikryžjavusių literatūrinių prancūziškojo klasicizmo, angliškojo sentimentalizmo ir antikinio klasicizmo tradicijų, kurias jis pažino per Karaliaučiaus universitetą ir lietuvių seminariją. Pietizmas reikalavo ugdyti darbštumą, maldingumą, susilaikymą nuo pramogų, puritonišką askezę. Jį D. priėmė saikingai, bet nuo jo neatsisakė nė tada, kai kitur jis buvo jau išblėsęs. Su pietistine nuotaika ir kunigo profesiniu įpročiu pamokslininkauti D. taip buvo susipratęs, kad negalėjo jo išsižadėti nė ten, kur niekas nei girdi, nei klauso — metrikų užrašuose jis taip pat improvizuota malda meldžiasi, bara save, savo parapiečius ar savo profesijos bendrus dvasininkus, kad jie kortuoja, geria, keikiąsi, rūpinasi ne savo avimis, o tik jų vilna. Šita pietistinė ir pamokslinė dvasia davė *Metų* ir pasakėčių turiniui didaktinę tendenciją, o ir formai retorinį pakilų toną su gausiomis kreipimosi, sušukimo, pakartojimo figūromis, su įdomiais tauriai susijaudinusio žmogaus periodais (Stilistines priemonės yra išrankiojęs M. Biržiška paaiškinimuose prie D. raštų 1927). Racionalizmo amžiuje mėgstamus idilinės poemos bei pasakėčios žanrus D. panaujino antikinio klasicizmo rimtesniu metrinio eilavimu, tačiau ir jį sulietuvino: iš metrinio hegzametro tepaėmė pėdų skaičių ir jų rūšis, o pačias pėdas

grindė ne ilgaisiais-trumpaisiais skiemenimis, bet kirčiuotais-nekirčiuotais, kurie yra toninio eiliavimo ženklas. Anglų sentimentalizmas paliko D. daugiau jausmų laisvės, ryšio su gamta. Dėl to *Metai* gretinami su Hesiodu, su Thomsonu, su Brockes, Halleriu, Kleistu. Tačiau nėra rasta, kad D. jais būtų sekęs kaip Virgilijus sekė Hesiodu. Patikimesnė yra tezė, kad D. prisiėmė amžiaus nuotaikas ir išviršines literatūrines formas, o išvidinės formos, santykiavimas su gamta, vaizdų konstrukcija yra saviški, būriški. Literatūroje D. liko vienišas, be įtakos kitiems rašytojams. Jo hegzametrui temėgino sekti truputį P. Vaičaitis. Tautinio atgimimo laikais D. buvo įrodymas, kad lietuvių kalba yra tinkama literatūrai. Moderniausiais laikais daugiau grožimasi D. kūrybine galia.